

**ВІДДІЛ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ: НАУКОВІ
ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Відділ правового забезпечення ринкової економіки був створений в Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України в 2015 р. Основними завданнями наукового відділу є проведення комплексних фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на одержання приросту нових знань з проблем правового регулювання соціально орієнтованої ринкової економіки, наукового обґрунтування системи цивільно-правових, господарсько-правових та процесуальних засобів забезпечення правового порядку в сфері підприємницької діяльності; визначення особливих засобів забезпечення стабільності цивільного обороту в основних правових інститутах цивільного та господарського права. Очолює відділ доктор юридичних наук, професор **О. А. Беяневич**.

Творчими зусиллями співробітників відділу забезпечується виконання двох фундаментальних наукових досліджень: «Правове забезпечення стабільності цивільного обороту» та «Забезпечення оптимального співвідношення приватних і публічних інтересів в державному регулюванні підприємницької діяльності». Правові проблеми забезпечення стабільності цивільного обороту є недостатньо розробленими сучасною юридичною наукою, хоча їх актуальність зумовлена переходом до ринкової моделі економіки країни та розвитком підприємництва в Україні, проведеною кодифікацією цивільного та господарського законодавства, яка з набуттям чинності з 01.01.2004 р. діючих ЦК та ГК України завершилася принциповою зміною акцентів у регулюванні зобов'язальних відносин учасників цивільного обороту. Актуальність та важливість наукової розробки загальнотеоретичних питань забезпечення стабільності майнового обороту зумовлена, перш за все, необхідністю втілення в законодавство та правозастосовну практику принципу верховенства права з тим, щоб кожна особа була впевнена у правових наслідках своєї поведінки, яка відповідає встановленим нормативним вимогам. Підтримання балансу публічних та приватних інтересів у цивільному обороті вимагає визначення створення такого механізму правового регулювання майнових (зобов'язальних) відносин, в якому б не конфліктували принцип *pacca sunt servanda* та об'єктивна необхідність змін у законодавстві як реакції законодавця на поточні потреби суспільного життя. Стабільність законодавства та врегульованих ним відносин, яка діалектично поєднана із динамікою суспільного життя, є однією з передумов існування в країні сприятливого підприємницького та інвестиційного клімату і, в результаті, слугує економічному зростанню. Забезпечення стабільності цивільного обороту є однією з умов інтеграційного процесу в європейську спільноту і передбачає врахування позитивного зарубіжного досвіду в цих питаннях.

Необхідною складовою побудови в Україні ринкової економіки та входження України до європейського та світового економічного простору є належне законодавче забезпечення державного регулювання підприємницької діяльності. Макро- і мікроекономіка, приватна підприємницька діяльність, юридична відповідальність суб'єктів господарської діяльності залежить від досконалості їх правового забезпечення. Господарським кодексом України визначено, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Це обумовило потребу в систематизації наукових розробок проблем державного регулювання та забезпечення оптимального співвідношення приватних і публічних інтересів у правових відносинах, що виникають між органами державної влади, суб'єктами господарювання і споживачами у господарській сфері. Має бути розроблена концепція забезпечення оптимального співвідношення приватних і публічних інтересів у сфері підприємницької діяльності, спрямована на створення організаційно-правового механізму, реалізація якого б забезпечила конкурентоспроможність господарської системи України, баланс застосування методів державного впливу на економіку та ринкового саморегулювання відносин суб'єктів підприємництва, захист прав та інтересів споживачів у сфері підприємницької діяльності.

Час показав синергичний ефект наукових розвідок, що здійснюються співробітниками відділу на перетині цих напрямів.

Сферою наукових інтересів доктора юридичних наук, професора **Олени Анатоліївни Беяневич** є розробка теоретичного підґрунтя правової моделі забезпечення стабільності цивільного обороту як системи правових засобів (в тому числі способів захисту учасників зобов'язальних (договірних) відносин від проявів недобросовісності та зловживання правом, гарантій прав та законних інтересів суб'єктів під час зміни законодавства тощо) та шляхів її практичного впровадження. Сутність цивільного (господарського) обороту у вузькому сенсі визначається дослідницею як правова форма економічних відносин обміну результатами господарської діяльності (продукцією, роботами, послугами) як товарами, що мають цінову визначеність. В широкому сенсі під господарським оборотом як

частиною цивільного обороту запропоновано розуміти сукупність юридичних фактів (та/або фактичних складів) та господарських правовідносин, які виникають на їх основі, в силу яких у сфері господарювання організується та здійснюється перехід майна від однієї особи до іншої. О. А. Беляневич виявлено зміст стабільності господарського обороту як визначений законом режим відносин обміну, який залишається незмінним з моменту виникнення і до часу припинення, і в такому аспекті стабільність може бути розкрита через принцип правової певності як частину верховенства права. Зміна законодавства, якщо при цьому не порушуються базові принципи законодавчого регулювання господарських відносин, як така не може розглядатися як загроза стабільному обороту. Відповідно, стабільність господарського обороту означає стійкість підстав виникнення правовідносин та, власне, правової форми відносин (зобов'язання) до збурень зовнішнього середовища об'єктивного характеру (зміни законодавства, зміни умов господарювання тощо) при можливій або, в деяких випадках, неминучій рухливості змісту зобов'язання (прав та обов'язків). Водночас стабільність цивільного обороту залежить не лише від зовнішніх факторів, а й від правомірної поведінки учасників правовідносин, тобто знаходиться під впливом суб'єктного фактору. В такому сенсі стабільність залежатиме від дотримання учасниками правовідносин соціальних, в тому числі моральних, норм і може бути прирівняна до юридичної захищеності добросовісної сторони та, власне, самого зобов'язання. Наголошується на тому, що моральні норми є тим ціннісним інваріантом, фундаментом господарського обороту, які в умовах посилення диспозитивних засад регулювання господарських відносин мають лише збільшувати свою вагу. Предметом уваги О. А. Беляневич також є визначення місця правової науки в правовій системі країни. Обґрунтовується, що правова наука як така (сукупність знань) або її окремі складові (поняття, теорії, гіпотези тощо) не може розглядатися як формально-юридичне джерело права, оскільки не відповідає деонтичним вимогам, що висуваються до будь-якої нормативної системи (деонтичної узгодженості, деонтичної збалансованості та деонтичної повноти). Правова наука, в тому числі й правова доктрина як науковий результат, в силу своєї сутності як дослідницька діяльність із розробки нових знань та тих функцій, які нею виконуються, не має і не може мати ознак нормативності. Систему законодавчих актів, якими регулюються відносини господарського (цивільного) обороту, можна розглядати як самодостатню: норми про аналогію права та аналогію закону дозволяють говорити про те, що принаймні з точки зору правозастосування пустот у цивільному та господарському праві в принципі не існує. З огляду на це, правова наука сприяє подоланню правової невизначеності (подоланню неясностей та суперечностей у законодавстві для цілей правозастосування) за допомогою наукового інструментарію (насамперед, прийомів тлумачення, юридичної доктрини тощо).

Обравши такий напрям наукового пошуку, як дослідження правовідносин, що виникають унаслідок економічної конкуренції, доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник **Олександр Васильович Безух** звертає увагу на те, що економічна конкуренція пронизує та підкоряє собі всі відносини, які виникають у сфері господарювання в умовах ринкової економіки. Економічна конкуренція відбувається між приватними особами та фактично створює правовідносини за їх участю. Разом з тим приватний егоїзм, який є рушієм та домінантою цивільних відносин, зазнає обмежень з боку держави у сфері економіки шляхом встановлення правил й заборон та потребує з боку держави штучної організації конкуренції у певних сферах господарювання.

Механізм конкуренції та правового регулювання в умовах ринку передбачає підтримку лише тих дій, інтересів та економічних відносин між приватними особами, які корисні для суспільства, тобто відповідають публічному інтересу. При цьому публічний інтерес може розглядатися не як суспільний або державний, а як сукупний інтерес певної групи приватних осіб, тобто економічна конкуренція створює умови для зміни певної сукупності приватних інтересів на публічний інтерес, коли інтереси певної групи приватних осіб розглядаються як один інтерес, а група суб'єктів права розглядається як один суб'єкт права.

Існування конкуренції в умовах ринку передбачає особливості господарського обороту, який створює сукупність взаємопов'язаних відносин між учасниками ринку, яка виникає унаслідок реалізації товару на ринку. Характерно, що такі відносини, побудовані на закономірностях та правилах економічної конкуренції, визначаються спеціальним статусом суб'єктів відносин, взаємозамінністю та безособовістю товарів обороту, можливістю розщеплення правомочностей власності, унаслідок чого предметом обороту, крім продукції, робіт та послуг, можуть виступати документи, що підтверджують певні правомочності, зобов'язання та права, які є самостійними стосовно майна, наявності часових та територіальних меж обороту, попиту й пропозиції, спеціальної відповідальності за порушення правил обороту та порядком її застосування.

Виявляється ще одна ознака регулювання приватних економічних відносин, а саме: спрямованість на наслідки або результат функціонування економічної конкуренції. Не є важливим, чи діяли суб'єкти відносин добросовісно з точки зору цивільного права, чи дотримано всіх вимог цивільного законодавства у договірних відносинах, чи є вина сторін договору. У випадку, коли дії

суб'єктів відносин можуть призвести до обмеження, усунення чи недопущення конкуренції, вони визнаються протиправними та припиняються. Тобто у випадку виникнення неюридичного результату – спотворення конкуренції, він стає юридичним фактом правопорушення та, відповідно, застосовуються юридичні засоби відповідальності. Таким чином, регулювання приватних економічних відносин у ринковій економіці передбачає систему як юридичних, так і неюридичних (економічних) явищ, які існують разом та впливають один на одного.

Доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник **Ольга Олегівна Бакаліньська** досліджує питання антимонопольного регулювання та правового забезпечення розвитку добросовісної конкуренції в Україні. Добросовісна конкуренція є втіленням певних морально-етичних та соціально-історичних уявлень про добро і зло в господарській діяльності, що визначає межі дозволеної поведінки, зокрема в конкуренції. На думку дослідниці, існує тісний зв'язок між принципом доброї совісті, який став основою побудови всієї системи цивільного та господарського обороту Німеччини, Франції, Італії та Швейцарії, і розвитком конкурентного законодавства цих країн. Визнання пріоритетного значення принципу добросовісності в діях учасників господарського обороту зумовило необхідність захисту їх прав та законних інтересів від проявів недобросовісної конкуренції. І незважаючи на те, що кожна з країн має свою унікальну систему захисту від недобросовісної конкуренції, в більшості з них недобросовісна конкуренція розглядається як форма зловживання правом, делікт або форма неправомірної поведінки на відміну від добросовісного конкурентного змагання, що захищається нормами міжнародних договорів, чинного конкурентного законодавства та звичаями ділового обороту.

Забезпечення законодавчих умов для вільного і безперешкодного здійснення добросовісного конкурентного змагання є одним з провідних напрямів реалізації правової політики держави. Недостатня увага до даної проблеми призводить до глибоких негативних наслідків, зокрема в господарському обороті, що зрештою впливає на весь процес соціально-економічного розвитку суспільства й держави. З огляду на це, основна увага дослідниці спрямовується на теоретичне обґрунтування необхідності створення цілісної системи правового регулювання конкурентних відносин, що спирається на єдину теоретичну концепцію підтримки й захисту добросовісної конкуренції на ринку та їх практичну реалізацію. Особлива увага приділяється дослідженню проблем і тенденцій впровадження програм антимонопольного комплаєнсу окремими суб'єктами господарювання та їх об'єднаннями, механізмів медіації при вирішенні конкурентних спорів, а також проблемам реалізації розділу 10 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник **Віталій Миколайович Махінчук** досліджує досвід та застосування доктрини «Зняття корпоративної вуалі». В своїх працях В. М. Махінчук обґрунтовує, що ця доктрина є важливим інструментом захисту інтересів кредиторів від недобросовісних боржників, оскільки в окремих випадках вона дає можливість покласти відповідальність за зобов'язаннями неспроможних юридичних осіб не тільки на них, а й на інших осіб (засновників, учасників), які своїми діями спричинили збитковість діяльності юридичної особи. Загальним в межах застосування зазначеної доктрини для більшості країн є твердження про те, що якщо особи, які мають можливість контролювати, визначати дії юридичної особи, діють в інтересах такої юридичної особи недобросовісно та нерозумно, то вони мають відповідати за збитки, нанесені юридичній особі своїми незаконними діями або бездіяльністю. Науковець зазначає, що на цей час практика зняття корпоративної вуалі має стати реальністю в Україні, що означатиме зміну усталених поглядів на регулювання відносин, пов'язаних із банкрутством суб'єктів підприємницької діяльності, і вже зараз здійснюються спроби подання відповідних позовів на підставі запозичення положень цієї доктрини (зокрема, відповідні справи були ініційовані стосовно банків «Форум», «Брокбізнесбанк» та ФК «Металіст»). В. М. Махінчук виявляє особливості доктрини зняття корпоративної вуалі, зокрема такі: її застосування означає нехтування відокремленою правосуб'єктністю юридичної особи та принципом обмеженої відповідальності засновників, учасників; у практичній площині цю доктрину потрібно розглядати з двох позицій цивільно-правової відповідальності, а саме: як відповідальність учасників (засновників), контролюючих осіб юридичної особи за її зобов'язаннями та як відповідальність головного підприємства (контролюючого) за зобов'язаннями дочірнього (підконтрольного). Загальним є твердження про те, що якщо особи, які мають можливість контролювати, визначати дії юридичної особи, діють в інтересах такої юридичної особи недобросовісно та нерозумно, то вони мають відповідати за збитки, завдані юридичній особі своїми діями або бездіяльністю. При застосуванні зарубіжними судами цієї доктрини загальноприйнятим є те, що суд не в праві знімати корпоративну вуаль лише тому, що це необхідно для інтересів справедливості. Корпоративна вуаль у більшості випадків знімається, якщо встановлено, що компанія використовується в якості прикриття з метою вчинення шахрайських дій або коли наявне певне зловживання (неналежна поведінка) з боку контролюючих компанію осіб та здійснюється надмірний контроль за діяльністю компанії. Зловживання і контроль мають бути безпосередньо пов'язані з тим, що корпоративна структура використовується власником з метою

уникнення або ухилення від відповідальності. Основними критеріями застосування доктрини можна вважати наявність контролю, економічної залежності, протиправних дій та причинно-наслідкового зв'язку між діями головного підприємства стосовно дочірнього й понесеними останнім збитками.

Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник *Олена Анатоліївна Черненко*, досліджуючи основні положення про забезпечення виконання зобов'язання, розглядає окремі проблемні питання, пов'язані з неоднаковим застосуванням судами норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Від належного виконання договірних зобов'язань залежить як стабільність відносин між контрагентами, так і ефективність функціонування економіки країни в цілому. Причиною невиконання може бути як пряма недобросовісність боржника, так і збіг обставин, внаслідок яких боржник не зміг виконати зобов'язання.

В контексті досліджуваної проблематики акцентується увага на передумовах виникнення поруки як виду (способу) забезпечення зобов'язань, питаннях щодо природи прав поручителя у разі виконання ним договору поруки та підставах припинення поруки тощо.

Окрема увага приділяється дослідженню конструкції іпотечних взаємовідносин, оскільки з початку фінансової кризи найбільший відсоток судових спорів становлять спори у кредитних правовідносинах. Сучасний стан іпотечних відносин вказує на існування проблеми затягування процедури задоволення вимог кредиторів за рахунок предмета іпотеки в межах судового та виконавчого провадження. В основу вітчизняного правового регулювання іпотеки покладено концепцію захисту прав боржника, внаслідок чого підвищується кредитний ризик банку, що, в свою чергу, заважає розвитку вітчизняного іпотечного ринку.

Дослідниця звертає увагу на те, що ефективний судовий захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників кредитних відносин був і залишається одним із найважливіших чинників підтримання стабільності економіки країни в цілому.

Молодший науковий співробітник відділу *Ярослав Романович Кицик* займається дослідженням проблем примірних та типових договорів у господарському праві України. У своїх наукових роботах він звертає увагу на те, що примірні договори мають рекомендуватись суб'єктами, які не виступатимуть стороною у договорі, що буде розроблятися на основі примірних договорів. Це сприятиме мінімізації диспропорцій у викладенні прав та обов'язків сторін у примірних договорах. Також науковець відстоює думку про необхідність встановлення строковості примірних та типових договорів. Так, органи, уповноважені їх рекомендувати чи то затверджувати, мають переглядати примірні та типові договори раз на п'ять років для поліпшення їх якості та перевірки на відповідність потребам суспільства та суб'єктів господарювання. При цьому після закінчення строку дії примірних та типових договорів вважати їх нечинними. Примірні та типові договори сьогодні є не пережитками планових договорів, а ефективними регуляторами господарських відносин. Сучасна практика застосування примірних та типових договорів в Україні бере початок з часів радянської доби, чим пояснюється велика схожість у порядку застосування примірних та типових договорів у країнах колишнього СРСР або країн, які входили до зони його впливу. У багатьох країнах світу відрізняються від вітчизняних терміни, під якими в Україні звикли розуміти примірні та типові договори. Найбільш поширеним аналогом є стандартні договори, чи то стандартні форми договорів. В останніх можуть відрізнятись суб'єкти, уповноважені їх рекомендувати чи затверджувати, зокрема, це можуть робити, крім державних, також недержавні органи, в тому числі й міжнародні організації. Проте завдання, які виконують стандартні договори, є практично ідентичними тим, які виконують примірні та типові договори в господарському праві, і їх застосування, на думку дослідника, є виправданим та необхідним.

Науковці відділу правового забезпечення ринкової економіки підтримують плідні творчі зв'язки з юридичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого, Національним університетом «Одеська юридична академія», Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника, юридичним факультетом Донецького національного університету, Інститутом економіко-правових досліджень НАН України, а також з Верховним Судом України та Вищим господарським судом України.

У творчих планах відділу – теоретична розробка проблем формування національної правової системи України та її адаптації до європейського права, насамперед, розробка конституційних основ правопорядку у сфері господарювання.

Науковці відділу як творчі особистості та відповідальні громадяни своєї країни усвідомлюють те, що інтелектуальна енергія правової науки у поєднанні із законотворчістю та судовим правозастосуванням здатна позитивно впливати на конкретні правовідносини, і що суспільна правосвідомість може знаходитися на висоті лише там, де перебуватиме на висоті юридична наука. І попри усі негаразди і труднощі сьогодення переконані в тому, що юридична наука обов'язково буде визначальним чинником поступального розвитку України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Беляневич О. А., завідувач відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор